

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КРИМІНАЛЬНИМ БАНКРУТСТВОМ

FEATURES OF DETERMINATION OF CRIMINALISTICS DESCRIPTION' ELEMENTS IN THE PROCESS OF INVESTIGATION OF THE CRIMES RELATED TO CRIMINAL BANKRUPTCY

Марушев А.Д.,
к.ю.н., доцент кафедри криміналістики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуто аспекти визначення елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з кримінальним банкрутством, що дозволить слідчому у процесі розслідування чітко і цілеспрямовано висунути слідчі версії і своєчасно провести слідчі (розшукові) дії. Обґрунтовується необхідність визначення в процесі розслідування таких елементів криміналістичної характеристики як: предмет злочинного посягання, спосіб вчинення кримінального банкрутства, місце, час і обстановка вчинення злочину, особа злочинця, мета вчинення кримінального банкрутства.

Ключові слова: криміналістика, криміналістична характеристика, кримінальне банкрутство, боржник, злочин, розслідування, спосіб вчинення, особа злочинця, місце й час вчинення злочину, обстановка вчинення злочину, фінансова неспроможність.

В статье рассмотрены аспекты определения элементов криминалистической характеристики преступлений, связанных с криминальным банкротством, что позволит следователю в процессе расследования четко и целенаправленно выдвинуть следственные версии и своевременно провести следственные (розыскные) действия. Обосновывается необходимость определения в процессе расследования таких элементов криминалистической характеристики как: предмет преступного посягательства, способ совершения криминального банкротства, место, время и обстановка совершения преступления, личность преступника, цель совершения криминального банкротства.

Ключевые слова: криминалістика, криміналістическа характеристика, кримінальне банкрутство, должник, преступление, расследование, способ совершения, личность преступника, место и время совершения преступления, обстановка совершения преступления, финансовая несостоятельность.

Establishment of objective reality in open criminal realization in relation to committed and registered in the Single register of pre-trial investigations of criminal bankruptcies in a great deal depends on timely determination of interrelated elements of criminalistics description of these types of crimes. To the most substantial elements of criminalistics description of criminal bankruptcies belong: method of committing (taking to bankruptcy); object of criminal trespass; place, time and situation of commission of crime; person of criminal, aim of commission of criminal bankruptcy.

The analysis of practice of investigation of crimes testifies that monetary resources (to pay the bills of debt of debtor certain money sum in accordance with a civil legal agreement), property obligations (property of enterprise-debtor, products, commodities got on realization, technological equipment, raw material, half-finished product and other), come forward as the object of criminal trespass. The methods of realization criminal to bankruptcy are various enough and depend on legal position of subject of management (state enterprise, non-state business enterprise), type of economic activity, object of criminal trespass, aim of bankruptcy and other circumstances of objective and subjective character.

A place, time and situation of commission of crime, is taken in their totality come forward in the roles of objectively-subject terms, in that develop and come true crime actions that is related to criminal bankruptcy. To the persons that commit crime from criminal bankruptcy persons belong that had authorities for realization of operations with property and monetary resources or person that had a right to fold corresponding administrative and book-keeping documents. It is necessary to mark that establishment of aim of bankruptcy of enterprise straight the commission of crime related to the person. Criminal bankruptcies take place from within, and as a rule by guidance of enterprise, organization.

Summarizing the stated higher, come to the conclusion that establishment of elements of criminalistics description of the crimes related to criminal bankruptcy will give complete information about the event of committed crime, to pull out investigational versions and effectively to conduct pre-trial investigation.

Key words: criminalistics, criminological characteristics, criminal, bankruptcy, debt, crime investigation, modus operandi, offender, location and time of the offence, situation of the crime, financial failure.

Запровадження кримінальної відповідальності за порушення регламентованих законодавством процедур неплатоспроможності та банкрутства є принципово новими кримінальними діями для законодавства України і було обумовлене принциповою зміною в Україні соціально-економічних відносин, становленням і розвитком механізмів ринкового господарства в нашій країні. На теперішній час у кримінальному законодавстві визначені наступні склади злочинів, пов'язаних з кримінальним банкрутством: доведення банку до неплатоспроможності (ст. 2181 КК України), доведення до банкрутства (ст. 219 КК України).

В криміналістичній літературі дані злочини авторами, як правило, об'єднуються в окремі групи злочинів, а саме: злочини у сфері підприємницької діяльності [10, с. 47], злочини у сфері господарювання та підприємницької діяльності [15, с. 187], підпорядковані злочини [13, с. 31].

На наш погляд, це окремих вид злочинів, який входить у групу господарських злочинів і поєднує окремі злочинні способи незаконного придбання майна чи грошових коштів або є завершальним способом вчинення іншого

злочину, утворюючи окремих склад злочину. Суть цих злочинів полягає у злочинних діях осіб, спрямованих під виглядом законної ліквідації (банкрутства) підприємства, на отримання прибутку, або іншої вигоди від банкрутства підприємства, шляхом завдання шкоди державі, підприємствам та фізичним особам, або приховування вже вчиненого злочину [7, с. 203].

При виявленні та розслідуванні злочинів, пов'язаних з кримінальним банкрутством необхідно враховувати декілька факторів, які стосуються кримінально-правової та криміналістичної оцінки злочинних дій. По-перше, перелічені кримінально-правові норми мають яскраво виражений бланкетний характер, що потребує знань положень інших галузей права, або окремих відомчих інструкцій. Ми погоджуємось з авторами, які визнають, що розробка методичних рекомендацій по розслідуванню кримінального банкрутства потребує вивчення правового механізму регулювання процесу визнання суб'єкта підприємницької діяльності неспроможним [10, с. 275]. По-друге, дана група злочинів відноситься до т. зв. «неочевидних злочинів –

заздалегідь спланованих, замаскованих, вчинених особливо витонченими способами, особами, що володіють злочинним досвідом, у т. ч. такими, що мають відповідні юридичні знання й навички, які використовують допомогу представників правоохоронних органів, і де проблема збору доказів постає особливо гостро» [12, с. 79].

Тому визначення елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з кримінальним банкрутством, дозволить слідчому у процесі розслідування чітко і цілеспрямовано висунути слідчі версії і своєчасно провести слідчі (розшукові) дії.

Треба зазначити, що процедура банкрутства в переважній більшості випадків є результатом нерентабельності, неконкурентоздатності підприємства. Тому сам по собі факт банкрутства свідчить лише про невдачу у господарській діяльності і не повинен бути предметом кримінально-правових відносин [11, с. 542]. Вона здійснюється в рамках закону, хоча і має свої юридичні процедури та правові наслідки, але протікає без втручання кримінального закону. Правове регулювання таких ситуацій здійснюється нормами ГК України, господарського законодавства та інших законодавчих актів, що регулюють процедуру банкрутства. Але у певних випадках підприємство буває навіть зацікавленим у банкрутстві, тому що при реорганізації здійснюється процедура, спрямована на підтримку діяльності й оздоровлення підприємства-боржника з метою запобігання його ліквідації. Реорганізаційні процедури включають зовнішнє керування майном боржника і санацію (оздоровлення підприємства-боржника), коли власником підприємства, кредитором (кредиторами) чи іншими особами додається фінансова допомога підприємству-боржнику. При укладенні мирової угоди досягається домовленість між боржником і кредиторами щодо відстрочки і (чи) розстрочки належних кредиторам платежів, чи зняття з боргів, зменшення боргових зобов'язань.

Ми підтримуємо авторів, які визначають, що предмет злочину, який належить безпосередньо до сфери об'єкта злочину, вказує на зв'язок об'єкта з іншими елементами складу злочину та багато в чому визначає фактичні ознаки останнього, характер і ступінь його суспільної небезпеки [2, с. 94].

Предметом злочинів даного виду виступають: по-перше, грошові кошти (майнові обов'язки [6]): у вигляді коштів, які повинні були надійти або бути повернуті до бюджетів або державних цільових фондів, які були виділені на цільові програми; грошові кошти у вигляді податків; грошові кошти, позичені у вигляді кредитів банків та фінансових установ; грошові кошти громадян; інші грошові зобов'язання боржника заплатити певну грошову суму відповідно до цивільно-правового договору; по-друге, документи, на підставі яких здійснюється господарська діяльність підприємства; документи, що містять інформацію, яка подається органам державної влади, банкам, кредиторам з метою одержання дотацій, кредитів чи пільг щодо податків; документи, які містять завідомо неправдиву інформацію про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів або зобов'язань перед бюджетом; фальсифіковані документи, які відображають господарську чи фінансову діяльність [6]; документи, у яких подані відомості створюють оманливе враження про фінансовий стан підприємства або приховують стійку фінансову неспроможність суб'єкта господарювання; по-третє, майно підприємства-боржника у вигляді матеріальних цінностей (автотранспорту, продукції, товарів, отриманих на реалізацію, технологічного обладнання, сировини, напівфабрикатів тощо), яке навмисне приховується від кредиторів.

Спосіб вчинення кримінального банкрутства займає центральне місце серед елементів криміналістичної характеристики. На нашу думку, в основі способів вчинення злочинів, пов'язаних з кримінальним банкрутством, лежить одна із форм обману. Тому, у рамках досліджуваної

проблеми кримінальне банкрутство слід розуміти як один із способів економічного обману з метою відмови від погашення боргу, неправомірного заволодіння майном, перерозподілу на особисту користь державного майна або майна інших осіб. «Цінність» використання злочинцями цієї господарської форми полягає насамперед у створенні для кредиторів і контролюючих організацій неправдивої картини фінансового краху підприємства з незалежних від його керівництва причин.

Аналіз практики розслідування злочинів у сфері банківського кредитування показав, що злочинці використовували механізми кримінального банкрутства у вигляді навмисного доведення підприємства-позичальника до фінансової неспроможності шляхом: незаконних переказів коштів на рахунки інших підприємств, їх зняття та привласнення; видачі отриманих кредитів комерційним й іншим підприємствам та навмисне їх неповернення; переказу коштів за кордон за фіктивними контрактами; придбання сировини чи матеріалів за умисно завищеними цінами або реалізації продукції за умисно заниженими цінами [15, с. 43].

Класична схема умисного або штучного банкрутства в сучасних умовах виглядає таким чином. Уклавши з фіктивною або «підставною» юридичною особою завідомо збитковий контракт або контракт з великими штрафними санкціями, якій завідомо не може бути виконаний, підприємство – майбутній банкрут здійснює відчуження основної маси належного йому майна, після чого розпочинається провадження у справі про банкрутство [3, с. 302].

Спосіб здійснення кримінального банкрутства досить різноманітні і залежать від правового положення суб'єкта господарювання (державне підприємство, недержавне комерційне підприємство), виду господарської діяльності, предмету злочинного посягання, мети банкрутства та інших обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру. Аналіз різних способів приховування злочинів у сфері господарювання показує, що у багатьох випадках злочинці вдаються до залучення легальних організаційно-правових форм та інститутів, властивих ринковій економіці для здійснення злочинної діяльності та її приховування. Однею з таких форм є господарсько-правовий інститут банкрутства [15, с. 44].

Місце, час і обстановка вчинення злочину у сукупності виступають у ролі об'єктивно-предметних умов, у яких розвиваються і здійснюються злочинні дії, пов'язані з кримінальним банкрутством. У сучасних умовах місцем вчинення злочинів, пов'язаних з кримінальним банкрутством, визнаються такі місця, де зловмисники почали здійснювати дії по приховуванню майна, відповідні операції з фальсифікацій документів. Найчастіше такі дії відбуваються в установах чи на підприємствах суб'єктів господарювання, де укладаються відповідні угоди: у офісних приміщеннях, на біржах, у брокерських конторах, посередницьких фірмах, агентствах з нерухомості, нотаріальних конторах, під час аукціонів. Вчинення дій, спрямованих на списання, приховування, знищення майна відбувається в приміщеннях (будівлях, виробничих приміщеннях), пов'язаних із самою господарською діяльністю суб'єкта господарювання.

Отже, під місцем здійснення злочину розуміється фактичне місце розташування суб'єкта господарської діяльності, де він здійснював цю діяльність до банкрутства, місця збереження товарно-матеріальних цінностей. При розслідуванні злочинів даної категорії інформація про місце здійснення злочину дозволяє слідчому з'ясувати: у яких кредитно-фінансових організаціях злочинці мають банківські рахунки, які (розрахунковий, поточний, депозитний, позичковий, валютний тощо), коли і ким вони були відкриті, рух коштів по рахунках організації, яка сума й у якій валюті мала на них на момент здійснення злочину; виробничі і фінансові зв'язки підприємства до

банкрутства, у чому вони виражаються, коли встановилися, місце здійснення окремих господарських операцій (передача або відчуження майна); як укладались договори (особливо договори, які привели до вагомих збитків) та здійснювалися розрахунки по ним; штат працівників, в цілому і на окремих філіях, у т. ч. характер службових і особистих відносин між керівниками організації, керівниками і підлеглими їм особами, серед рядових працівників; з якою організацією він має справу і з якою цілком передавалось майно; коло осіб, причетних до вчинення злочину; фактичне місцезнаходження органів управління суб'єкта господарювання і місце фактичного здійснення підприємницької діяльності, фактичні види господарської діяльності, а також ознаки фіктивного підприємництва.

Час вчинення злочину дозволяє встановлювати послідовність злочинних дій, розвиток різних обставин і процесів у часі. Як свідчить практика, ці злочини тривають досить довгий час. Це пов'язано з такими обставинами, які впливають на вибір виду господарської діяльності, процес реєстрації суб'єкта господарської діяльності, підготовку способів вчинення злочинів (фальсифікації документів, списання майна, приховування майна і документів тощо), підбір учасників злочинної групи. Важливо з'ясувати, коли було розпочато і закінчено злочин, пов'язаний з кримінальним банкрутством та його тривалість у часі. Злочинні дії можуть мати триваючий характер, складатися з кількох відрізків. Не зважаючи на різнопланові дії злочинців з вчинення кримінального банкрутства, логічним завершенням злочинної діяльності є намагання приховати капітали або інші матеріальні цінності. Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідків – великої матеріальної шкоди кредитним організаціям або державі (п'ятсот чи більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Треба враховувати, що така шкода може бути завдана одному кредитору чи державі, або ж бути сумарною [9, с. 582].

Отже, здійснення злочинних дій, пов'язаних з кримінальним банкрутством, характеризується тривалістю. Для встановлення часу здійснення злочину необхідно з'ясувати: коли відбувалися події, пов'язані з погіршенням господарського положення підприємства; коли почали здійснюватися операції по відчуженню і передачі майна в інше володіння; коли почали надходити відомості банківським установам про фінансову неспроможність підприємства; коли фактично була припинена господарська діяльність підприємства; коли почали здійснюватися дії з визнання банкрутства підприємства.

Характеризуючи обстановку вчинення економічних злочинів, С. Г. Євдокимов виділяє обстановку: у визначеній сфері господарської діяльності, галузі народного господарства; у конкретній організації (підприємстві) і пов'язаних з нею фінансово-господарською діяльністю організаціях; на окремій ділянці або в структурному підрозділі організації (підприємства); у мікроколективі ділянки, структурного підрозділу; обстановку, що складається навколо конкретної фізичної особи [4, с. 4].

На наш погляд, обстановка вчинення злочинів, пов'язаних з кримінальним банкрутством, складається з комплексу різних умов, що визначають поведінку суб'єкта злочину до, у момент і після здійснення злочинних дій, направлених на погіршення фінансового становища підприємства і доведення його до банкрутства. До таких умов відносяться: рівень правового регулювання господарської (підприємницької) діяльності в цілому і окремих операцій; організаційна форма суб'єкта господарювання (державні та комунальні підприємства, господарські товариства, підприємства колективної власності, приватні підприємства та інші види підприємств) [1, с. 75, 80, 93]; характер і вид виконуваних господарських операцій; особливості системи документообігу, обліку і контролю (внутрішнього і зовнішнього) за виконанням умов

прийнятих зобов'язань з боку керівників або засновників (учасників) підприємства; характеристика майна (активів) підприємства, їх розташування і джерела утворення; об'єм товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, які знаходились в обороті до здійснення збиткових операцій; дотримання працівниками, що здійснюють реєстрацію та ліцензування, нормативно встановленого порядку, правил державної реєстрації і ліцензування; особливості організації виробництва в цілому і кожного виду діяльності окремо; наявність злочинних зв'язків з підприємствами, використовуваними для безпідставної передачі майна і матеріальних цінностей з числа об'єктів, приналежних підприємству-банкруту.

У цілому для обстановки, сприятливої для кримінального банкрутства підприємства, характерно: відсутність контролю за керуванням організацією з боку засновників (учасників) підприємства; відсутність контролю кредиторів за виканням зобов'язань підприємством; невиправдано широке повноваження керівника з керування організацією; порушення порядку документального оформлення виконуваних фінансових і господарських операцій; недоліки в організації виробництва, обліку і контролю; байдужність керівництва до випадків неправомірного поведіння осіб, що виконують управлінські функції; низька ефективність роботи контролюючих органів у сфері господарської діяльності.

Визначення особи злочинця пов'язане з визначенням боржника і банкрута [5, с. 1]. Отже, банкрут – це боржник, нездатність якого виконати свої грошові зобов'язання встановлена господарським судом. Суб'єкт підприємницької діяльності стає боржником після порушення справи про банкрутство й до визнання його банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури. Після визнання банкрутом боржник уже називається банкрутом [14, с. 533]. Боржником (банкрутом) можуть бути суб'єкти підприємницької діяльності – юридичні або фізичні особи, зареєстровані в якості таких [5, с. 5].

До осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з кримінальним банкрутством, відносяться: 1) громадянин – засновник суб'єкта господарської діяльності, 2) власник суб'єкта господарської діяльності, 3) службова особа суб'єкта господарської діяльності, 4) громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності. Отже, суб'єктами вчинення злочинів, пов'язаних з кримінальним банкрутством, можуть бути особи, які мали повноваження на здійснення операцій з майном і грошовими коштами, або особи, які мали право складати відповідні управлінські та бухгалтерські документи. Відомо, що поточне керівництво діяльністю підприємства здійснює її керівник (керівник виконавчого органа організації або особа, відповідальна за ведення справ організації). Посада, яку займає дана особа, накладає на неї обов'язки зі здійснення оперативного обліку необоротних активів (основні засоби, незавершене будівництво, довгострокові фінансові інвестиції тощо) та оборотних активів (виробничі запаси, векселі, дебіторська заборгованість за товари, послуги тощо). Разом з тим, практиці відомі випадки, коли керівники організацій були підставними особами, що фактично не приймали участі в господарській діяльності підприємства, а лише виконували накази засновників або інших осіб. Тому однією із задач первісного етапу розслідування є встановлення кола осіб, що фактично визначали виробничу програму підприємства, керували діяльністю організації, розпоряджались прибутком, одержували від господарської діяльності

При встановленні особи злочинця кримінальних банкрутств, необхідно враховувати мотив вчинення злочину особою, а це можуть бути корисливі спонукання, особиста зацікавленість, прагнення задовольнити інтереси інших осіб, особисто збагатитись, помститись або завдати неприємностей засновникам (власникам) підприємства тощо [11, с. 303].

Необхідно зазначити, що встановлення мети банкрутства підприємства напряму пов'язане з особою вчинення злочину. Кримінальні банкрутства відбуваються зсередини, і, як правило, керівництвом підприємства, організації. Наприклад, спочатку його метою було прагнення ухилитися від сплати боргів. Але нині ця мета стає анахронізмом. Кримінальні банкрутства тепер стають замовленими і відбуваються в інших цілях: а) придбати об'єкт за суму значно більш нижчу, ніж його реальна вартість; б) придбати об'єкт для включення його у свій виробничий ланцюжок за умови, що власник цього об'єкта має інші наміри і не

збирається його продавати; в) придбати об'єкт для знищення конкурента; г) придбати об'єкт для приватизації вигідно розташованої земельної ділянки, що займає підприємство, і наступного розміщення свого, більш дохідного бізнесу тощо [8, с. 25].

Узагальнюючи викладене вище, доходимо висновку про те, що встановлення елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з кримінальним банкрутством, надасть повну інформацію про подію вчиненого злочину, допоможе висунути слідчі версії та ефективно провести досудове слідство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/436-15>
2. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : Монографія / Н. О. Гуторова. – Харків : Видавництво Національного університету внутрішніх справ України, 2001. – 384 с.
3. Дудоров О. О. Злочини у сфері підприємництва : Навчальний посібник / О. О. Дудоров, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2001. – 608 с.
4. Евдокимов С. Г. Обстановка совершения хищения : Учебное пособие / С. Г. Евдокимов. – СПб., 1998. – 16 с.
5. Про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом : Закон України від 14 травня 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/784-14/page>
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність : Закон України від 16 липня 1999 року ВВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
7. Керівництво з розслідування злочинів : науково-практичний посібник / кол. авторів : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; За ред. В. Ю. Шепітько. – Х. : «Одіссей», 2009. – 960 с.
8. Колб Б. Цели криминальных банкротств / Б. Колб // Законность. – 2003. – № 9. – С. 25.
9. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавріш та ін. / За заг. ред. В. Т. Маляренко, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 2-ге, пер. та доп. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 1152 с.
10. Матусовский Г. А. Экономические преступления : криминалистический анализ : Монография / Г. А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Атіка, 2003. – 1056 с.
12. Новик В. В. Криминалистические аспекты доказывания по уголовным делам : проблемы теории и практики / В. В. Новик. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 471 с.
13. Орлов П. І. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк, І. М. Зарецька, Е. Картер, Р. Ворнер. – Харків : Національний університет внутрішніх справ України, 2004. – 568 с.
14. Хозяйственное право : Учебник / В. К. Ламутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др. ; Под. ред. Мамутова В. К. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 897 с.
15. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : Навчальний посібник / С. С. Чернявський. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 257 с.